

Олексій Неживий

Луганськ

СТУДЕНТСЬКІ РОКИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА

Автор досліджує літературні та історичні джерела життєпису українського письменника Григора Тютюнника, роки навчання на філологічному факультеті Харківського державного університету (1957—1962).

Ключові слова: літературне джерелознавство, життєпис, першодрук, автограф, псевдонім.

Наблизитися до розгадки неперевершеного таланту можна тільки за умови глибокого вивчення життєвого і творчого

шляху, що для Григора Тютюнника є неподільною єдністю, бо саме з витоків його світогляду, життєвих вражень, особливо дитинства та юності, викристалізувалося самотутнє художнє світовідчуття видатного українського письменника.

До життєпису Григора Тютюнника зверталися літературознавці В. Дончик, М. Жулинський, Г. Клочек, Р. Мовчан, Л. Мороз, В. Панченко, А. Шевченко та інші. Значно менше досліджена джерелознавча й текстологічна проблематика його творчої спадщина. Отож, наша мета дослідити літературні та історичні джерела його наукової біографії, зокрема періоду студентської юності. До того ж чимало джерел вводяться до наукового обігу вперше й осмислюються в історично-культурному контексті, щоб стати складником цілісного джерелознавчого й текстологічного дослідження.

29 червня 1957 року Григорій Тютюнник отримує атестат зрілості — про закінчення середньої школи в селищі Щотове шахти № 28—29 Боково-Антрацитівського району. В документі про середню освіту, при відмінній поведінці, значиться вісім п'ятирок: українська література, алгебра, природознавство, історія СРСР, загальна історія, географія, фізика, німецька мова та сім четвірок: українська мова, російська мова, російська література, геометрія, тригонометрія, конституція СРСР, хімія.

В архіві Харківського національного університету імені В. Каразіна зберігається особова справа колишнього студента Г.М. Тютюнника. Перший документ у ній — автобіографія:

«Я, Тютюнник Григорій Михайлович, родився 5 декабра 1931 года в селе Шиловка Зиньковского района Полтавской области. Украинец. Отец — крестьянин. Я поступил в комсомол в 1949 году. Отец, Тютюнник Михаил Васильевич, работал в колхозе. В 1941 году он умер. Мать, Тютюнник

Анна Михайловна, колхозница, была в оккупации, сейчас работает в колхозе.

Я с 1938 года жил у своего дяди в Ворошиловградской области, с этого же года начал учиться и до начала войны окончил 4 класса. В 1946 году поступил в Зиньковское РУ № 7 и после окончания его работал на заводе транспортного машиностроения в Харькове.

В 1951 году был призван на воинскую службу. В 1955 году демобилизовался. В течении всей службы учился в вечерних школах бухты Находка, во Владивостокской заочной школе №1. В 1955 году поступил в 8 класс СШ шахты 28—29 (вечернее отделение) и за два учебных года окончил 8, 9 и 10 класс (9 окончил экстерном). На службе занимался спортом и имею III разряды по борьбе и плаванию.

На оккупированной территории проживала мать, нигде не работала. За границей и осужденных нет никого.

1.VII. 1957 год.

Гр. Тютюнник.» [3, 13]

Особливо нелегким для Гр. Тютюнника був запис про батька, адже він знав, що той був репресований і на той час не реабілітований. Дата смерті батька теж не була відома, тому й з'явився запис, що той помер у 1941 році. Тільки 29 грудня 1973 року М.В. Тютюнник був посмертно реабілітований Полтавським обласним судом.

Перший лист із Харкова до старшого брата він написав 22 липня 1957 року, де поділився першими враженнями, не обійшлося і без критичної оцінки декого з абітурієнтів філологічного факультету: «Був на консультації, розчарувався, занадто багато було запитань дуже нерозумних, з намаганням іронізувати з будь-якого приводу. Конкретно мовою займалися мало. Живу поряд із зоопарком, чули рикання левів, тигрів. Ось таке, в основному, все моє теперішнє. Майбутнє — попереду, про яке сам знати не можу» [15, 23]. (Цитати з листів Гр. Тютюнника, що написані російською мовою, тут публікуються в перекладі автора статті. — О. Н.).

Неживий Олексій Іванович — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вступні іспити складено: українська мова (письмово) — добре, російська мова і література (письмово) — добре, російська мова і література (усно) — відмінно, історія народів СРСР — відмінно. І, як наслідок, з'явився наказ №1 від 23 серпня 1957 року по Харківському державному університету ім. О.М. Горького про зарахування Г. Тютюнника на перший курс російського відділення філологічного факультету. «А далі щасливі п'ять років навчання в університеті на філологічному факультеті, те, що я й любив. І російське відділення — те, до чого я звик, до чого мене готували школа, армія, напівросійське донбаське оточення» [15, 21].

Уже 28 вересня у листі до старшого брата Григорій відверто зізнавався, що університет для нього більше, ніж він очікував, адже тут навчать не тільки помічати, фіксувати певні факти, а й правильно їх аналізувати, без зайвої гарячкості й багатослівного гніву, який йому властивий. А ще двадцятишестилітній студент сподівався, що його навчать відсіювати той непотріб, що раніше викликав увагу.

«За гроші спасибі. Я отримав їх саме тоді, коли вони були мені потрібні. А листи все ж таки ти мені пиши, хоча б два рази в місяць.

Не будеш писати — не треба й гроші висилати, я тепер хоча й бідний студент, але в мене теж є своя гордість — куски приймати не в моїй натурі» [15, 24].

Далі повідомляє, що отримав лист від дядька Філимона і двоюрідної сестри Віри і тепер збирається поїхати до них на свята в селище Щотове неподалік Антрацита. Тут, звичайно, мова йде про сьоме й восьме листопада, які тоді вважалися вихідними днями. Г. Тютюнник дає короткі, але досить місткі, вдалі характеристики викладачам факультету. Наприклад: лінгвістику читає сам Фінкель, читає блискуче. Старослов'янську так само шамотить баба Віра (В.П. Беседіна-Невзорова. — О. Н.), як називають її старшокурсники. Викладача логіки Коломійця просто полюбив. Історію КПРС читає якийсь молодий товариш сухо й скучно. Деканом Колодяжний.

На початку другого курсу студенти працювали на сільськогосподарських роботах, про що теж повідомлялося в листі до брата: «Трудовий подвиг звершений, і ми знову повернулися в храм. Працювали в Луганській обл., на самому кордоні з Воронезькою. Збирали овочі: буряк, цибулю і т. д. За час роботи виявилось, що ми один одного не знали зовсім. У багатьох прийшлося розчаруватися, багато стали помітніші, кращі. За місяць роботи познайомились так, як не познайомились би за п'ять академічних років» [15, 38].

Деяко інше бачення цієї події висвітлено в студентському рукописному журналі «Ентузіаст» (1958. — №2. — листопад). У «Хроніці колгоспного життя» читаємо жартівливу розповідь про обов'язкову на той час допомогу в сільськогосподар-

ських роботах, яка тривала впродовж вересня: «Картоплю їмо прямо руками. Бригадир у нас Тютюнник. Навколишні жителі називають нас «бандою Тютюнника». Стараємося повністю виправдати прізвисько: всі поранені, перев'язані бинтами, обірвані й грязні. І голодні. Але духом не падаємо. Загалом ми харчуємося більше духовною їжею. Якимось дивом потрапила до нас газета, зачитали до дірок. Книг немає, та й читати їх ніколи: то працюємо, то веселимось» [7, 108].

З перших днів навчання Гр. Тютюнник почав відвідувати факультетську літературну студію і драматичний гурток, яким керував молодий актор Биков «товариш простий і талановитий актор».

У наступному листі до брата від 2 грудня розповідає невеселі новини: хворів вірусним грипом і запаленням легенів, двічі лежав у лікарні, непокоїться про нагальну потребу надолжити пропущені заняття. Найбільше турбує ставлення однокурсників, тому з радістю пише, як після повернення з лікарні його в аудиторії зустріли оплесками.

Листи до брата насамперед свідчать про своєрідну еволюцію літературних поглядів Гр. Тютюнника в роки студентського життя. Спершу це, здебільшого, короточасне захоплення творчістю того чи того зарубіжного письменника. «У лікарні прочитав Стефана Цвейга. Чарівно пише. Особливість його, мені здається, в дивовижно тонкому знанні психіки людської. Скільки драматизму, скільки пристрасті!» [15, 26]. Навіть не втримується, щоб не порадити старшому братові, якщо тому прийдеться писати про образи із складною психікою, черпати лексику тільки у Цвейга.

А тим часом старший брат у листах намагався впливати на розвиток літературних інтересів молодшого. Так, він радить прочитати поезію Дмитра Кедріна, а про Цвейга відгукується досить критично, говорячи, що психологія, поведінка його літературних героїв досить схожі. Натомість у російській літературі вирізняє Толстого, Чехова, Гоголя, Успенського, у творах яких просте й сильне розростається в грандіозне і незабутнє.

Думки і судження Григора Тютюнника про сучасну літературу стають дедалі глибшими, хоча неприйняття офіційної літератури соціалістичного реалізму посилюється. У листі до брата від 20 лютого 1958 р. він навіть, накреслює своєрідну схему падіння художніх цінностей у літературі після XX з'їзду комуністичної партії. А тодішній заідеологізований партійними рішеннями та інструкціями літературній критиці дає нищівну характеристику: «нам обрид цей монотонний, фальшивий шик» [15, 33].

На той час старший Тютюнник був уже відомим автором двох книжок: збірки оповідань «Зорані межі», повісті «Хмарка сонця не заступить», що теж були здебільшого позначені методом соціалістичного реалізму. Його головна книга «Вир» тільки народжувалась. Усе це розумів і го-

стро відчував молодший Тютюнник, тому, не вдаючись до загальних критичних суджень щодо всієї повісті, він все ж таки не може утриматися від критичних оцінок: Тепер вислухай одне профілактичне зауваження. Ти зловживаєш, коментуючи майже кожний діалог. Розкрий «Хмарку» на стор. 64—65 і подивись. Там у тебе дев'ять раз уживається: «казала Варка», «зареготала Варка», «передавала Варка» і т. д.

Прийми до відома. Так же не можна» [15, 40].

Бажання творити в Гр. Тютюнника все більше посилювалось: «Зараз сиджу вдома. Пишу потишеньку друге оповідання. Читаю словник і збірник прислів'їв. Ось де мова! Пружина. Лець відпусти — так і дає про себе знати» [41].

Як і кожний митець, Гр. Тютюнник хотів дістати справедливу оцінку своїх перших творів, а тому в листі до брата самокритично зауважує: «Що ж ти, милий, так легко рецензував «Начинаючих»? Правда, оповідання не зовсім переконливе й образи не виразні, але ти міг би порадити дещо корисне для мене. Даремно ти обійшовся одними жартами» [15, 42].

Ще він хотів дістати відповіді на злободенні питання і суспільного, і літературного життя. Тоді на філологічному факультеті працювали викладачі старшого покоління. Серед них Фінкель, Баженів, Невзорова, Розенберг. У щоденнику від 3 березня 1960 року Г. Тютюнник зробив запис про відвідини завідувача кафедри західноєвропейської і світової літератури Олександра Григоровича Розенберга, який з 1916 по 1918 рік навчався на філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира. Підходячи до помешкання, студент подумки повторював фразу: «Ви знаєте дуже багато, я — дуже мало, але хочу знати дуже багато, то поділіться» [3, 41].

Коли заговорили про тодішню дискусію про фізиків і ліриків, старий викладач досить схвально поставився до слів Григорія про те, що знецінювачі поезії безнадійно нерозумні, адже ракета теж наслідок поезії. Насамкінець Розенберг сказав, що часто так буває: ідея відходить, затухає із часом, а картина залишається. На думку Гр. Тютюнника, це і є найкращий вирок сучасним літературним лизоблюдам.

У художньо-документальній повісті Олександр Гуторов залишив досить промовистий коментар до цього щоденникового запису: «І от Григорій, не задовольнившись лекційним і аудиторним спілкуванням, іде на поклін до нашого філологічного Зосими — Розенберга...

Окрім нелюдської ерудиції, яку Григорій не збирався осягнути в один вечір, і суперечки про «фізиків» і «ліриків». Григорія цікавило, чому О. Г. не став письменником, видавши свій популярний збірник пародій під час непу (1925)...

Але запис Григорія у щоденнику має ознаки й більш широкого контексту. Григорія цікавило, як вдалося цій людині вижити і навіть залишитися

на свободі під час останньої при житті Сталіна політичної кампанії. Знаю про це із розмов із Григорієм. Усі його візити, окрім відвідання керівника дипломної роботи, пов'язані з людьми непростой людської долі. Так чи інакше, господарі квартир у чомусь були «замішані», від чогось потерпали, і Григорію хотілося проникнути в цю таємницю» [6, 22].

На кафедрі російської літератури також працював Л.Я. Ліфшиць, один із тих, хто був заарештований у 1950 році, як «безрідний космополіт» і тільки із середини 50-х років зміг продовжити роботу в університеті, захистити дисертацію, де дослідження драматургії Салтиков-Шедріна вражало своєю близькістю проблем XIX століття до сучасного життя. Тютюнника зблизила з ним ще й можливість кращого розуміння особистості колишнього «політичного злочинця», який, до того ж, завжди намагався говорити правду.

Про життя студентів і викладачів філфаку часто розповідала багатотиражна газета «Харківський університет». Однак її матеріали здебільшого мали заштампований, офіційний характер, як наприклад, про роботу студентської ради гуртожитку на Товкачівці в номері від 11 січня 1958 р., про навчання і громадські справи студентів другого курсу російського відділення в номері від 30 квітня 1959 р. чи про комсомольські збори філологічного факультету в номері від 16 березня 1959 р. Однак сприйняття цієї причесаної з парадно-урочистого боку інформації було зовсім інакше в студента Г. Тютюнника. Так, у газеті від 16 березня 1959 р. опублікована інформація «Ми радо вітали письменника» про зустріч із Михайлом Стельмахом. Зовсім інакше сприймає це формальне дійство і самого прибульця Г. Тютюнник: «Зустрічались декілька днів тому з М. Стельмахом. Він був жахливо нудний і залишив про себе тільки одне враження: заявою, що на перший його роман був донос на 25 сторінок, який обвинувачував його в контрреволюційності. На питання, який післяреволюційний твір йому найбільше подобається, відповів коротко: «Тихий Дон». А післявоєнних років? — «Відмовляюсь відповідати на це питання». От як!» [15, 43]

Про критичне, навіть зневажливе ставлення до тогочасної української літератури свідчать і не випадково згадані в листі пародійні віршовані рядки: «...у нашому гуртожитку з'явилися поети, які, які дуже, на мій погляд, вдало підлаштувалися під Павла Григоровича.

Ось зразок:

На майдані, біля церкви,
баба курочку пасе.

Хай, сусіди їй гукають,

Вона вам яйце знесе!

На майдані ходить баба

В неї всміхнене лице:

є

яйце» [15, 26—27]

Через багато років у записнику з'явився запис: «Тичина після трагедії тридцятих років — поет, патріот од страху» [3, 202].

Однак не слід таке пародіювання розуміти як повне заперечення чи тільки критичне сприйняття творчості Павла Тичини, загалом тогочасної української поезії. Один із щоденникових записів якраз може свідчити протилежне: глибоке й осмислене відчуття справді талановитого поетичного слова: «Приходили Толя К. і Вітя С. Читали Вінграновського і Драча. Перший новий і сильний. Сильна імпресіоніська деталь, сміливе рішення. Одного разу я бачив у журналі репродукцію Ю. Ковалю «Сутінки». Зроблена в густосиніх тонах. Зухвало написано <...> Така ж зухвалість тонів у Вінграновського, футуристична зухвалість, але без фанатизму, з чуттям міри. Відмінний поет. Тільки б не впадав у крайнощі. Драч теж хороший. Але деталь не завжди точна, інколи фальшива. Обидва спричинили враження джерел, що короблять твердь найбільш занедбаних земель нашої літератури» [3, 68].

Тут ідеться про публікацію поетичних творів Миколи Вінграновського «З нових поезій» та добірки поезій Івана Драча «Етюди» у журналі «Вітчизна» (1961, № 10).

Брати Тютюнники спілкувалися кожного літа, коли приїздили в Шилівку. Але молодший Тютюнник щораз більше відчував духовну потребу більш частого й постійного спілкування, тому й пише в листі до брата від 25 грудня 1959 року про бажання приїхати на канікулах днів на десять, відразу після Нового року, щоб багато про що й серйозно поговорити» реформувати себе, а то й революцію зробити» [15, 46].

Поїздка припала на той час, коли з 12 по 14 січня 1960 року у Львові відбувався другий пленум правління Спілки письменників України, де були заслухані доповіді Д. Копиці «Наша сучасність в жанрі оповідання і малюнку» та Ю. Смолича «Про посилення громадських форм роботи в письменницьких організаціях України». Окрім функціонерів письменницької організації, на пленумі виступали й передовики соціалістичного змагання, які закликали відображати в художніх творах «людину праці». Разом із старшим братом на пленумі побував і Гр. Тютюнник. Своє бачення офіційного дійства — а такі тоді проходили систематично — він і виклав у листі: «Скажу тільки, що тут у цю пору переважають сірі тони: сіре небо, сірі будинки, сірі події, особливо пленум СПУ, який я мав можливість відвідати. Слухаючи виступи маститих, я згадав один непримітний випадок на службі. Одного разу наш катер наблизився до предмету, який у тумані важко було розпізнати. Всі були насторожені й схвильовані: а раптом американський човен! Коли ж підійшли ближче, виявилось, що це — о, яка зла насмішка! — КОЛОДА. Я бачив тоді, та й сам відчував, хворобливе розчарування всього екіпажу. Це тому, що чекання розбуджує в уяві дуже яскраві картини, і чим яскравіші вони,

тим більш убивче розчарування. Якщо говорити коротко, промова Чижа, знаменитого свинаря, сподобалась мені значно більше ніж виступи Копиці, Панча, Собка. Говорили вони про оповідання, малюнок так по-казенному, так банально-непереконливо, скучно й нерозумно, що будучи Парнасом, я б підірвав себе разом із цими, з дозволу сказати, митцями! А вони нічого, бадьоренькі!» [15, 48].

Лист цей адресовано Федору Тютюннику — двоюрідному племіннику Григорія та Григора Тютюнників. Тоді той мешкав у Харкові і після закінчення Харківського політехнічного інституту працював у науково-дослідному інституті. Часто спілкувався зі своїм родичем і студентами-філологами Харківського університету, тим більше, що й сам пробував себе в літературі та мріяв про письменницьке визнання. У листі до Тютюнника-старшого від 3 червня 1960 р. писав: «В Грицька справи ідуть, залікову сесію зіпхнув, зараз готує екзамен з філософії. Угар критиканства проходить. Ріка входить у свої береги, і слава Богу» [8].

Хоч на завершення жартівливо зазначено: «Ніякого числа. День був без числа», проте зі змісту листа можна встановити, що написаний він в середині січня 1960 р., саме тоді, коли Тютюнник-молодший під час зимових канікул відвідав старшого брата, який тоді мешкав у Кам'янці-Бузькій та разом із ним побував на згаданому пленумі. Як і кожний подібний захід, пленум був украй заідеологізованим, що викликало таке сатиричне сприйняття у листі молодого Г. Тютюнника.

Улітку 1960 року брати Тютюнники знову зустрілися в Шилівці. Саме тоді була опублікована перша частина роману «Вир». Старший запитав про враження у молодшого. Той, щиро похваливши, відразу почав говорити про захоплення Ремарком, і про те, що всім письменникам треба саме так писати. На що Григорій відповів: «Ремарк я теж читав і шаную його... Може, комусь (він таки добре натис на «комусь») навіть хотілося б полоскотати нерви інтелігентній публіці, дати їй інтелекту калорійну поживу... — Тут він зробив довгу паузу. — Тільки хто ж буде писати для оцих людей? — і кивнув на село. — для них і про них. Ремарк?» [13, 712]

Тоді ж молодшому братові й були сказані нелегкі, але чесні й відверті слова: «От ти пишеш поросійськи... Ну що ж, як воно вже так склалося, пиши. Тільки знай, братику, мова — душа народу. Як же ти писатимеш про українців не їхньою мовою. Як виразиш їхню душу не через їхню мову, сиріч душу? Ти обов'язково зайдеш у цей тупик і потупцюєш назад, шкодуючи, що змарнував стільки часу. Тоді згадаєш мене!..» [13, 714]

В останньому, який зберігся, листі до брата (від 11 квітня 1961 р.) молодший Тютюнник заважував, що коли перечитував листи Григорія до дядька Филімона Васильовича, то відчув у них не то духовну, не то фізичну втому. Двадцять дев'ятого серпня 1961 р. Григорій Тютюнник помер.

Важливим джерелом для дослідження перших літературних творів Гр. Тютюнника є рукописний студентський журнал. Із листа до брата, написаного в листопаді 1958 р.: «Наш курс вирішив випускати щомісячний курсовий альманах. Матеріал уже дібраний і надрукований. Залишилось найважливіше — дозвіл деканату. Боюсь, щоб на наші задуми не наклали табу. В кращому випадку буде запроваджена цензура, якій все буде здаватися “згубним впливом”. Час покаже» [15, 39].

У багатотиражній газеті університету від 30 квітня 1959 р. вміщено огляд перших випусків, де говориться, що хороше враження справив Григорій Тютюнник, який виступив із оповіданням. Отож тут були оприлюднені перші літературні твори майбутнього письменника. Спершу «Энтузиаст» — це машинописний самодіяльний журнал, а потім стінна газета студентів російського відділення філологічного факультету, які вступили до університету 1957 р. Всього за роки навчання вийшло двадцять п'ять випусків. Тут були представлені всі жанри, характерні для професійних літературних журналів: романи, повісті, оповідання, вірші, переклади, нариси, рецензії на книжки, спектаклі. Вже в другому числі (жовтень 1958) опубліковане оповідання Григора Тютюнника «Начинающие». Відчутне намагання автора сатирично затаврувати графомана. Повторно цей літературний твір без ніяких змін друкувався в харківській газеті «Зеркальная струя» (1992. — №2). Однак відразу скажемо, що сам письменник до жодного зі своїх перших творів із журналу «Энтузиаст» ніколи не повертався й ніде не публікував.

Друге оповідання «Отступница» було вміщено четвертому номері «Энтузиаста» в грудні 1959 р. А в березні 1960-го на курсі відбулось обговорення цього числа журналу, що здебільшого зводилося до дискусії про оповідання Тютюнника.

Зміст цього твору розкриває одну із трагічних сторінок війни, коли на окупованій ворогом території залишається дружина офіцера Червоної Армії з маленькою дитиною. Через деякий час вона не тільки працює в окупаційній комендатурі, а й стає коханкою німецького офіцера і навіть носить у медальйоні його фото. Зберігся запис цього обговорення, де авторові найбільше дорікали в поверховості зображення головного образу — Лізи, бо треба було показати читачеві, що це не випадковість, адже вчинки героїв треба мотивувати психологічно. На цьому особливо наголошував викладач Л.Я. Ліфшиць. Ще до початку дискусії автор послався на свій життєвий досвід, коли в роки війни йому не раз доводилось бачити молодих жінок, які «гуляли» з німецькими солдатами. І все ж присутні не могли не помітити намагання автора показати психологію зради, а не якогось крикливого патріотизму, яким були переповнені книжки, кінофільми та інші мистецькі твори того часу.

«Я маю право відстоювати все те, що написав!» [11, 102], — такими словами Гр. Тютюнник завершив свій виступ.

Обговорення «Отступницы» було таким бурхливим, що студентський часопис став муляти очі партійному керівництву і його закрили. Одним з аргументів членів партійного бюро факультету було побоювання щодо можливої ідеологічної диверсії, коли «хтось» із ворожими намірами вклеїть у журнал сторінки антирадянського змісту, а тому взамін пропонувалось випускати звичну стінгазету — «орган партійної, комсомольської і профспілкової організації» [11, 74].

Вже в газетному варіанті «Энтузиаста» Г. Тютюнник надрукував у грудні 1960 р. частину гумористичного оповідання «С третьей полки», закінчення якого лишилося невідомим. А в його основі також автобіографічні враження під час повернення після чотирьохрічної флотської служби поїздом Владивосток — Харків. «Тут і колоритні харківські провідники, що «гекають» із такими могутніми голосовими зв'язками, що їм позаздрив командуючий ескадроном. Тут і нечуване патякання «берегових моряків» про японських шпигунів, котрі ховаються з радіопередавачем в утробі кита, і «конячний удар морських офіцерів, і нарешті прихильне ставлення з боку жвавих жіночок, і обмін адресами» [5, 41].

У листі від 7 березня 1959 р. до старшого брата писав: «Всі ці 5—6 місяців я писав оповідання про яке тобі повідомляла Люда. Писав, як бачиш, довго і з дивною для мене наполегливістю. Крім того написав в так званому легкому жанру «дорожні й інші нотатки» під рубрикою “З третьої полиці”. Приціл брав на міщанство, а вийшло дещо жартивливого типу» [15, 43].

Через тридцять років ця житейська оповідка, здебільшого нав'язна спогадами про повернення з флотської служби владивостоцьким поїздом, була оприлюднена в перекладі українською мовою під назвою «З горішньої полиці» (підготовка до друку й переклад Миколи Щудрі) в газеті «Радянська Україна» (1990. — 3 груд.). Тут виявилася здатність не тільки спостерігати, а й запам'ятовувати яскраві епізоди з повсякдення, знаходити точні й колоритні деталі для характеристики персонажів, динамічно будувати діалоги.

У стіннівці також була вміщена критична стаття Гр. Тютюнника «Рассказы и рассказы». У ній протиставлялось типове для тодішньої радянської літератури прикрашення та лакування життя колгоспного села реалістичному зображенню в оповіданні Ю. Казакова «Отцепенец» (відомому також під назвою «Трали-вали»). Над цією статтею Г. Тютюнник працював довго й серйозно. Уже тоді він так своєрідно висловив свою літературну позицію. Офіційні оцінки не забарились, навіть на комсомольських зборах курсу Гр. Тютюнника звинувачували (разом із Ю. Казаковим) у дискредитації соціалістичної дійсності.

Незабаром на філологічному факультеті був організований дискусійний поетичний клуб, але його Гр. Тютюнник відвідував рідко, однак погодився на обговорення свого оповідання «В сумерки».

Історія його написання розпочалася із листа від 28 січня 1958 р., написаного на зимових канікулах і адресованого Людмилі Корецькій — майбутній дружині. Вона навчалася на українському відділенні філологічного факультету, коли Григорій став першокурсником, була на третьому курсі. Двадцять шостого жовтня 1958 р. вони одружилися.

У 2006 році опубліковано їх листування. А для з'ясування історії тексту оповідання цитований лист і є найважливішим джерелом: «А я ж пам'ятаю її, маму свою, і не такою. Не злість, звичайно, викликають у мене ці спогади, — я не злопам'ятний, — а скоріше печаль». Після цих слів, власне, й розпочинається художній твір.

«Я каждый день пропадаю на реке и знаю отлично каждую такую трещину. Мне их нужно знать потому, что мой единственный деревянный конек, прикрученный к желтому немецкому ботинку гнилыми веревками, уже не раз попадал в эти коварные трещины, и тогда мне приходилось вычерчивать носом на льду неопишываемые фигуры, трещали на коленях полотняные штанишки, окрашенные дубовой корой, и в довершение всего этого отрывался или правый или левый рукав моей тужурки, той самой тужурки, которую носил еще мой дед, умерший с голоду в тридцать третьем году» [14, 120].

Порівняймо цю частину тексту в першодруці:

«Я обычно целый день пропадаю там и знаю каждую трещину так, как хороший географ карту. Мне их нужно знать потому, что мой единственный деревянный конек, прикрученный к старому отцовскому сапогу телефонным кабелем, уже не раз попадал в эти коварные трещины. Еще не беда, коли упадешь. А вот если при этом треснет рукав или пуговица на фуфайке расколется пополам, тогда...» [26, 12]

Як бачимо, хоча в першодруці цей уривок в основному й зберігся, але разом з тим набув іншого звучання. Так, зникла важлива змістова деталь про дідову тужурку, а все тому, що говориться про голод 1933 року, про який, і тоді й пізніше, згадувати заборонялося. У листі цей художній твір, який варто вважати за перший варіант рукописного автографа, переривається на словах: «Ну, зачем ты на него так!».

У щоденниковому записі Гр. Тютюника від 8 березня 1960 р. досить детально передано перше обговорення на засіданні літературної студії цього оповідання, що буде надруковане першим та ще й у всесоюзному журналі.

Читати його вголос авторові було нелегко, адже перед ним виступав студент із Греції, який пафосно читав декларативно-ідеологічні віршовані рядки. Слухали уважно й навіть напружено, коли

закінчив навіть не поворухнувшись, а під час перерви розібрали оповідання по аркушиках. Особливо імпонували думки викладачів філологічного факультету В.М. Бояновича та Ф.Й. Луцької, схвальні відгуки яких були захопленими. До гуртожитку поверталися веселою студентською компанією. Тодішній першокурсник філологічного факультету Михайло Гомон (згодом завідувач кафедри російської літератури) у книжці спогадів «Дороги життя» зазначав, що те обговорення на засіданні поетичного клубу, або літературної студії, йому не забулося. Адже тоді навіть інтуїтивно відчувалося, що літературний твір написано неабияким обдарованням. Те, про що він писав у новелі «В сумерки», було насамперед щирою правдою, багато в ній від власного життєвого досвіду, дитячих переживань. Схвально відгукнулися про художні якості твору керівник студії Володимир Боянович, доцент Фріда Луцька. Були й зауваження, автору радили повчитися у Михайла Шолохова.

У студентські роки Гр. Тютюнник скептично відгукувався щодо тодішньої української літератури, особливо творів, які були позначені славослів'ям на адресу компартійної влади. Він не приховував свого презирства до різного роду комсомольських та партійних кар'єристів, тих, що намагалися увійти до літератури нечесним шляхом, або з чорного ходу.

Щирими друзями, приятелями Гр. Тютюника, близькими духовно й творчо в студентські роки були Анатолій Кислий, Володимир Стороженко, Володимир Савченко, Олександр Гуторов, Анатолій Горбунко, Петро Коленський, Геннадій Томко, Георгій Залевський, Володимир Калашник, Леонід Тарасов.

Свідченням нелегкого входження в літературу і є подальша не зовсім творча історія ще не опублікованого твору. Запис у щоденнику від дев'ятнадцятого березня 1961 р.: «Отримав лист із «Крестьянки». Чекав чотири місяці. Лист був у великому конверті. Мелькнула думка: «Рукопис повернули». Сковзнув у читалку й там, у куточку, відкрив пакет. Рукопис, бланк листа. Пишуть: «Оповідання буде надруковане в ближчому номері...» Пружина напруження зіскочила, розпривилась. Хотілось крикнути: Ура!

...Далі в листі було написано: «Як ви звичайно підписуєтесь? Подвоєним прізвищем чи просто Григорій Тютюнник, як у книжці СРП?»

Не мудруючи лукаво, я втішався останнім питанням. Мене прийняли за знаного письменника» [3, 51].

Проте коли один зі студентів сказав, що його прийняли за старшого брата, настрої Гр. Тютюника різко змінилися. Його далекий родич із Шилівки, який тоді мешкав у Харкові, початкуючий літератор Федір Тютюнник, теж із явними недомовками радив написати лист у редакцію і все пояснити.

«Треба, щоб ти сам пробився, а не під чужим прапором. Розумієш?..»

За цими недомовками, по тому як він м'явся, я зрозумів: всі вони не вірять у мене, не вважають оповідання гідним друку і в душі сміються від радості, що я такий же невдаха, як і вони.

Потім почали сперечатися про тираж «Крестьянки», вираховувати гонорар. Я не витримав і сказав досить різко: Облиште!

Як їм пояснити, що про гонорар я менше всього хвилююся, що для мене важливіше інше...

Я побіг у ізолятор і написав лист: «Отримав ваш хороший лист і правлений рукопис. Відчувається, що по ньому пройшлася рішуча і в той же час чуйна рука. Що стосується мого прізвища, пишеться подвійне, так як в українській літературі є мій тезко письменник Григорій Тютюнник» [3, 52].

Отож, перше оповідання було надруковане в п'ятому числі журналу під псевдонімом — Григорій Тютюнник-Ташанський, де друга частина літературного прізвища походить від назви річки в рідному селі Шилівка — Ташань.

Одним із найближчих друзів Г. Тютюнника у студентські роки був Петро Коленський. Позналилися вони в селищі Щотове 1955 р., коли навчалися у вечірній школі. Тільки тридцятирічним вдалося стати студентом колишньому солдатіві-фронтовикові, що найбільше любив поетичне слово. Визнаючи, що Петро Коленський обдарована натура, а разом з тим, нарікаючи, як нелегко рецензувати творіння друга, Гр. Тютюнник надіслав його вірші старшому братові на рецензію. Той у двох листах прискіпливо й доброзичливо проаналізував поетичні твори, викликавши загальне схвалення їх студентського товариства про що й повідомлялося в листі: «Твоя рецензія на вірші Коленського справила на наших хлопців сильне враження. Визнаю, я сам не чекав, що ти так чудово напишеш. Її читали й перечитували, сміялись і говорили: «Хороший він, проста й доступна людина, твій брат. Навіть те, що написано уривчасто-різко не засмучує, а навпаки — підбадьорює, тому, що відкриває очі на недоліки».

Я сам дуже радий за тебе, і від усього серця вітаю тебе» [13, 31—32].

Тоді старший Тютюнник також бажав молодому поетові писати про те, що його найбільше схвилювало, бо в поезії почуття — найголовніше, а ще — не кланятися, кому не треба — і його твори побачать світ.

Так сталося, що найбільш помітною публікацією Петра Коленського стала добірка із шести віршів на сторінках республіканського альманаху «Вітрила 70-71». З'явилися вони із допомогою його друга студентських років, тоді вже знаного письменника Григора Тютюнника, який у вступному слові наголосив про самостійні почуття, настрої, думки. А ще в повісті «День мій суботній» він процитував:

«Сердце, сердце, тебе бы для счастья
Чуть грубей, чуть спокойнее быть, —

Пригадалися рядки з вірша мого однокурсника по інституту, і я повторив їх кілька разів» [13, 517].

Усі літературні події в університеті викликали інтерес у Гр. Тютюнника. Так, газета «Харківський університет» 12 червня 1961 р. повідомила: «Днями в університеті відбулась читацька конференція «Літературної газети». Після виступу відповідального секретаря редакції О.М. Прудкова розгорнулися жваві дебати, у яких взяли участь доктор фізико-математичних наук М. Каганов, доценти М. Черняков, М. Кенізберг-Челак, студенти Гр. Тютюнник, В. Левицький та інші. З читанням своїх нових творів виступили московські поети Булат Окуджава та Віктор Гончаров».

У випускника Харківського університету, нині члена-кореспондента НАН України Григорія Сивоконя збереглася стенограма обговорення на філологічному факультеті 13 листопада 1959 року щойно показаного кінофільму О. Довженка «Поема про море». Тоді студент Гр. Тютюнник сказав: «Тут товариші говорили про те, що театр відображає не життя, а концентрат його. Це дурниця. Театр — це життя, він і повинен показувати життя, а не концентрат. «Поема про море» — це справді поема, але в фільмі є недоліки, про які, можливо, не довелося би говорити, коли б картину знімав сам Олександр Довженко» [1, 374].

Раптова смерть старшого брата 29 серпня 1961 р. глибоко вразила Гр. Тютюнника, змусила докорінно переосмислити своє ставлення до рідної мови. Тепер невідомо, чи писав художні твори Г. Тютюнник в останній рік навчання в університеті, та в його записнику з'явилися не тільки нотатки українською мовою, а й словник, де розпочав вести записи окремих слів, їх значень, а також фольклорних висловів, діалектизмів, просто рідкісних чи зникаючих слів, наприклад: обчикрижити, бадляти, прилемзати, прикорень, прикмета, затуркати, обербенити, обертом, обіруч, затірку віяти на вітрі; хай тобі абищо; обкосило мене життя пругом, один як будяк серед ниви; облизня піймав; обліг — давно не оране поле [3, 128].

Один із перших листів, написаний українською мовою, — до Олени Федотівни Черненко, вдови Григорія Тютюнника. Хоча його не датовано, за змістом можна встановити, що говорить про літературний вечір пам'яті старшого брата, який відбувся в гуртожитку філологічного факультету Харківського університету восени 1961 року: «Прийшли викладачі. Прибігли хлопці, які готували й виконували програму. Все це люди молоді, мої товариші, розумні, скромні, лагідні, чистенько зодягнені в краці костюми й вишиті рубашки, з такими, знаєш, широкими манишками: Толя Кислий, Володя Савченко (артист, поет і майстер виразного читання), Саша Кириченко, Вітя

Стороженко та інші. Читальний зал був гарненько прибраний, дівчата з студкому дістали десь нову суконну скатерть, поставили квіти на столи — білі хризантеми. Вечір почався. Доповідь з оглядом творчості, академічну, так би мовити, зробив Толья Кислий». [13, 50]

Своєрідну характеристику Тютюнника-студента подав випускник філфаку університету 1961 р. Олександр Гуторов у художньо-документальній повісті «Незахищене серце. Характер і час Григора Тютюнника»: «Як старший товариш він був досить витриманий, розсудливий, та часом спалахувала в ньому нетерпимість, з'являлася знервованість, відчувалися нічим не мотивовані перепади в настроях. Він, мов діючий вулкан, міг видати на-гора таку лавину емоцій, що ми аж рота роззявляли. Однак скоро звикли до цієї особливості поведінки обдарованої натури і вона нас більше не вражала. Голодна злість дітей воєнного покоління, ремісниче училище, робота в депо, служба на морі — усе це впливало на формування людини, яка не знала сімейної ласки... В тісному колі студентської братії Григорій часто розслаблювався. Наче скидав захисний панцир з усіма своїми соціальними наростами. Тут він ставав мало не прямодушним наївним сільським хлопцем. Схожим на свого Климка, надзвичайно вразливим і безпосереднім. Душа його в такі хвилини відкривалася, робилася трепетною, як свічка на вітрі перед всеношною. Незахищене серце...» [4, 51—52]

У літературних творах письменника про студентське життя говориться хоча й небагато, однак кожний образ, навіть епізодичний, вирізняється самобутністю і незвичайністю.

У повісті «День мій суботній» головний герой від імені якого йде розповідь, недавній випускник столичного університету, подумки згадує, як через солідарність з однокурсником, щоб якимось морально підтримати його, теж отримав трійку, а потім розмірковував, як важливо на протигагу вченню древніх філософів, «за всяких обставин залишатися із відкритими душами — тільки тоді ми не оглухнемо серцями, тільки тоді повною мірою відчуємо Людину в собі й інших» [13, 518—519].

Фабула новели «Азарт» пов'язана з появою в колгоспній сторожці студента, який ішов у рідне село за картоплею, і, відігрівшись, не тільки навчив сторожів грати в шахи, а й не забувати, що шахи — гра маршалів. «А маршали бриються щодня» [ ]. Цим самим і розпалив у них нестримний азарт, який і став символом значного потенціалу пригніченої роками енергії.

Однокурсники Гр. Тютюнника по навчанню в Харківському університеті до 70-річчя з дня на-

родження Григора Тютюнника в збірнику «Поговорити б, Григир треба» поділилися спогадами про студентські роки, оприлюднили його перші літературні твори.

Література

1. Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / Упоряд. А.Я. Шевченко. — К.: Рад. письменник, 1988. — 495 с. **2. Гомон М.** Дороги життя (спогади і роздуми). — Балаклія: Вид. будинок «Балдрук», 2008. — 244 с. **3. Григир Тютюнник:** «образ України здавна й по сьогодні». Щоденники, записники / Передмова, упорядкування, примітки, підготовка текстів, редагування О.І. Неживого. — Луганськ: Знання, 2005. — 262 с. **4. Гуторов О.** Незахищене серце. Характер і час Григора Тютюнника // Прапор. — 1990. — № 7. — С. 27—64. **5. Гуторов О.** Незахищене серце. Характер і час Григора Тютюнника // Прапор. — 1990. — № 8. — С. 14—68. **6. Гуторов О.** Незахищене серце. Характер і час Григора Тютюнника // Прапор. — 1990. — № 9. — С. 18—71. **7. Ентузіаст** / Составители В.М. Шевелєв, Л.А. Шевелева. — Харьков, 2002. — 160 с. **8. Лист** Федора Тютюнника до Григорія Тютюнника від 3 червня 1963 року. — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. — Ф. 135; оп. 1; од. зб. 215. **9. Нескінченний діалог:** Поетичні присвяти Григорові Тютюннику / Упорядкування, передмова О.І. Неживого. — Луганськ: Шлях, 2001. — 40 с. **10. Особова справа** Г.М. Тютюнника. Архів Харківського національного університету імені В. Каразіна. **11. Поговорити б, Григир, треба:** До 70-річчя з дня народження Григора Тютюнника. Спогади. Літературна спадщина/Упорядники В.М. Шевелєв, Л.А. Шевелева. — Харків: ХНУ, Видавничий центр, 2001. — 176 с. **12. Тютюнник-Ташанський Григорій.** В сумерки: Рассказ//Крестьянка. — 1961. — №5. — С. 26—27. **13. Тютюнник Г.М.** Облога: Вибр. Твори / Передмова, упорядкування, примітки В. Дончика. — 2-ге вид. — К.: Пульсари, 2004. — 832 с. **14. Шугай О.** «Усе живе — тепле...»: Нове про Григора Тютюнника. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 226 с. **15. «...Щоб було слово і світло»:** Листування Григора Тютюнника / Передмова, упорядкування, примітки, підготовка текстів О.І. Неживого. — Луганськ: Альма-матер, 2004. — 232 с.

The author analyses literature and historical sources of life way of Ukrainian writer Hrigora Tyutyunika, years of education at Philology Department of Kharkiv State University (1957—1962).

Key words: literature studies, life, original literature, autograph, pseudonym.